

mr. alaga dervišević

raseljavanje i deportacija bošnjaka od 1992. do 1995. godine kao elemenat genocida¹

Prema međunarodnim zakonima o ljudskim pravima, međunarodnim humanitarnim pravom i članu 2. Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida, raseljavanje i prisilno premještanje nacionalnih, etničkih, rasnih i vjerskih skupina spada u genocidno djelo. Velikosrpskom agresijom na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine deportirano je i raseljeno mnogo lica, kao što to ističe prof. dr. Smail Čekić: "Oko 2.200.000 osoba (1.170.000 su izbjeglice i oko 1.030.000 raseljena lica), što čini više od jedne polovine ukupnog stanovništva Republike Bosne i Hercegovine po popisu stanovništva iz 1991. godine."² Od toga je samo u SR Njemačkoj u tom periodu bilo primljeno i smješteno cca 350.000-400.000 njenih stanovnika nesrpske nacionalnosti, koji su više od 90% bili Bošnjaci koji su protjerani, deportirani i raseljeni iz svojih domova i svoje države, što je dobilo epilog najvećeg etničkog čišćenja koje se dogodilo poslije Drugog svjetskog rata. Tome su prethodila masovna ubistva bošnjačkog stanovništva, posebno poznatijih i uglednijih Bošnjaka, te razne vrste zastrašivanja, pljačke, silovanja i ucjena, koje su pratila masovna uništenja materijalnih dobara, kako privatnih, tako i

¹ Ovaj je rad autor izložio na Međunarodnoj asocijaciji istraživača genocida (LAGS) Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu na VII BIJENALNOJ KONFERENCIJI, pod nazivom: Pravovremeno reagiranje na genocid: istraživanje genocida i njegova prevencija, održanoj u Sarajevu 09-13. jula 2007. godine.

² Prof. dr. Smail Čekić, Genocid u Bosni i Hercegovini na kraju dvadesetog stoljeća, uvodni referat na VII bijenalnoj konferenciji Pravovremeno reagovanje na genocid: istraživanje genocida i njegova prevencija, Sarajevo, 9-13. jula 2007., str. 7.

onih od nacionalnog, kulturnog i vjerskog značaja za Bošnjake. Naime, neki koji su uspjeli pobjeći imali su sreću da ne budu mučeni i ubijeni. Za druge su vlasti bosanskih Srba, i u manjoj mjeri vlasti paradržavne zajednice Herceg-Bosne same organizirale njihovu deportaciju i njihovo "dobrovoljno raseljavanje", oduzimajući im prije toga novac, zlato i ostalu pokretnu imovinu i tjerajući ih da potpišu razne vidove izjava ili ugovora o dobrovoljnoj predaji ukupne nepokretne imovine i imanja političkim vlastima, odnosno novoformiranoj srpskoj državi u Bosni i Hercegovini. O tome je CIA u julu 1995. godine u jednom svom izvještaju navela slijedeće: "Do 90% nesrba koji su živjeli na 65% prostora Bosne i Hercegovine koji sada kontrolišu Srbi bilo je prisiljeno da pobjegne, ili je zatvarano i ubijeno."³

Naime, "raseljenim licima nazivaju se pojedinci ili grupe pojedinaca koji su prisiljeni ili obavezivani da beže ili da napuste svoje domove ili prebivališta, naročito usled, odnosno da izbegnu posledice, oružanog konflikta, situacije opšteg nasilja, povrede ljudskih prava..."⁴

U povijesti genocida i etničkog čišćenja nad mnogim narodima, poznato je da su često takve radnje temeljno planirane i pripremane od vlasti i država koje su takve radnje poduzimale. Tako su, naprimjer, mnoga raseljavanja i iseljavanja Bošnjaka u Tursku poslije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine bila također brižljivo planirana, kako od te države, tako i kasnije za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, za šta su vlasti ovih država za svakog iseljenog Bošnjaka u Tursku dobijale novčane nadoknade, a Bošnjaci koji su se iseljavali prodavali su budzašto svoju imovinu, a neki su je napuštali bez ikakve nadoknade. U tom smislu su poznati i planovi raseljavanja i drugih naroda s prostora Balkana, kao što su oni Vase Čubrilovića u Kraljevini Jugoslaviji, tridesetih godina, o iseljavanju Albanaca s Kosova u Albaniju. Iako ne postoje savim tačni podaci o raseljavanju i iseljavanju u Bošnjaka krajem XIX i u toku XX stoljeća, od mnogih autora, povjesničara i istraživača dokazano je da su Bošnjaci samo

³ CIA (CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY), CIA RAPORT: "ETNIC-CLEANSING" AND ATROCITIES IN BOSNIA, JULY 1995, UNCLASSIFIED.

⁴ Vodeći principi o internoj raseljenosti, Fokusna grupa za jugoistočnu Evropu Evropskog saveta za izbjeglice i prognanike.

u iseljavanjima u Tursku od dolaska Austro-Ugarske 1878. godine pa do pred Drugi svjetski rat u tim iseljavanjima izgubili više od polovine svoga stanovništva, iako se austrougarski, jugoslovenski i turski podaci o tome međusobno razlikuju. U leksikonu država izdatom u SR Njemačkoj piše da je: "...između 1878. i 1935. godine iz BiH u Tursku iseljeno oko 400.000. Bošnjaka čija su imanja i zemlju preuzeli Srbi i Hrvati."⁵

Iz nedavne i daleke prošlosti poznato je da su mnogi narodi bili predmet raznih vidova deportacije i prisilnog ili dobrovoljnog preseljavanja, što je dobijalo epilog tzv. "etničkog čišćenja" (kod prisilnog) ili "humanog" (kod dogovorenog) preseljavanja. Kada je riječ o tzv. humanitarnim preseljavanjima ili zamjeni teritorije, poznat je slučaj Indije, Pakistana, dok kod prisilnog preseljavanja ima više primjera, počev od najstarijih jevrejskih seljenja i deportacija, još iz starog Egipta, starog Rima, do holokausta u Njemačkoj prije i u toku II svjetskog rata, pa sve do današnjih dana, seljenjem Jevreja u Izrael iz evropskih zemalja i Rusije. Također je poznat, još uvijek nedovoljno razjašnjen, slučaj deportacije i raseljavanja Jermena iz Turske, o čemu će se tek voditi odgovarajuće rasprave, prije nego što Turska uđe u Evropsku uniju. Najnovije primjere takvih radnji i postupaka s narodima imamo na prostorima bivše Jugoslavije, gdje su najtragičnije radnje učinjene prema Bošnjacima u Bosni i Hercegovini. Mnogi su mišljenja da se radi, ne samo o Bošnjacima, o smišljenim i unaprijed planiranim i dogovorenim radnjama, prije svega između srpskog i hrvatskog rukovodstva u Beogradu i u Zagrebu uz svesrdnu pomoć njihovih satelita, vlasti bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, kako bi se za sva vremena riješili srpsko-hrvatski nesporazumi i razgraničenja, a što je neminovno moralo ići na štetu Bošnjaka. O tome prof. dr. Zdravko Tomac piše: "Već duže vremena i ratne operacije i seobe naroda zapravo se odvijaju po nekom fantomskom planu čiji je cilj da se kombinacijom rata i "humanog" preseljenja potpuno promijeni etnička slika Bosne i Hercegovine.. Treba napomenuti da bez rata i genocida i tzv. humanog preseljenja Bosnu nije bilo moguće podijeliti, jer je raspored stanovništva bio takav da su Srbi činili većinu daleko od Srbije, na Zapadu, a muslimani upravo uz

⁵ Lexikon der Staaten, Städte und Landschaften, Verlag Das Beste, Stuttgart und Zürich, Wien, 1994., str. 103.

Srbiju, na istoku Bosne, dok su Hrvati bili na sjeveru, jugu i u srednjoj Bosni."⁶

Kako to praktično izgleda na terenu, govori nam i slijedeći slučaj iz razgovora koji je vođen između gradonačelnika Zenice Besima Spahića i gradonačelnika Banje Luke Voje Kuprešanina već u maju 1992. godine, o čemu Spahić kaže slijedeće: "Kuprešanin mi je preko telefona rekao da su muslimani na području Kozarca (Prijedora) u teškoj situaciji, sabijeni na malom prostoru (u logorima Manjača, Keraterm, Omarska, pr. A. D.). Ponudio mi je da vozovima organiziramo etničku razmjenu stanovništva. Kuprešanin je predložio da vozovima iz Prijedora preko Doboja do Zenice budu dovezeni muslimani iz Kozarca, a da, zauzvrat, iz Zenice vozovima odu Srbi. Odgovorio sam da je to fašizam na koji zeničke vlasti ne pristaju."⁷

Da se tu zaista radilo o velikim i obimnim planovima deportacije i prisilnog raseljavanja i preseljavanja bošnjačkog stanovništva od vlasti bosanskih Srba, govori i knjiga Normana Cigara u kojoj on o tome piše: "Neoborivi dokazi u Bosni i Hercegovini pokazuju, međutim, da je proces (etničkog čišćenja, pr. A.D.) bio organizovan s vrha, pri čemu su vlasti bosanskih Srba igrale odlučujuću ulogu u načinu postupanja s muslimanskom populacijom. Bio je to sistematski i brižljivo pripremljen način na koji su Srbi sprovodili upustva o etničkom čišćenju. Tako je šef kriznog štaba Banje Luke najavio na lokalnoj televiziji politiku po kojoj će biti dozvoljeno da svega hiljadu muslimana ostane u gradu (od preko 28.000). Svi drugi trebaju ići "na jedan ili drugi način", kazao je. Zvaničnici Republike Srpske u Bijeljini odredili su kvotu muslimana koji mogu nastaviti živjeti u gradu, koja je iznosila pet procenata od njihovog predratnog broja... Službenik zadužen za ubrzavanje iseljavanja nesrba iz Banje Luke, eufemistično nazvan 'direktor za izbjeglice', izjavio je da su muslimani moljeli da idu. Kazao je: 'Ono što ih ovdje čeka jeste zima, bez grijanja, hrane, i, za mnoge, bez mjesta za život. Jedini spas za te ljude jeste da neka druga zemlja preuzme brigu o njima.'

⁶ Zdravko Tomac, Prije ženevskih pregovora Hrvatska je ponudila Srbima Bosansku Posavinu u zamjenu za Grahovo, Glamoč, Drvar i Popovo polje, Globus, Zagreb, 15. 9. 1995. god.

⁷ Besim Spahić, Zenica na kraju stoljeća, ZE Media, Zenica, septembar 1997., str. 63.

Na kraju 1993. godine, od 350.000 muslimana, koji su živjeli u Banjalučkoj regiji prije rata, ostalo je svega 40.000.”⁸

Nasilno raseljavanje i deportacija Bošnjaka potvrđeni su na suđenjima u Hagu

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju donio je pod brojem IT-00-39-I izmijenjenu i dopunjenu optužnicu protiv Momčila Krajišnika, bivšeg predsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine i jednog od čelnika Srpske demokratske stranke iz tog vremena, te jednog od najbližih saradnika ratnog zločinca Radovana Karadžića, kao i protiv drugih prijeratnih, ratnih i poslijeratnih političkih i vojnih vođa bosanskih Srba, odgovornih za planiranje, organiziranje, realizaciju i rukovođenje u realizaciji planova i programa rukovodstva SDS-a i ratnog srpskog rukovodstva u okupiranom dijelu Bosne i Hercegovine za okupaciju bosanskih gradova, ubijanju, mučenja u logorima, silovanja i raseljavanja nesrpskog stanovništva. Prema ovom dokumentu koji je potpisala glavna tužiteljica Carla Del Ponte, Momčilo Krajišnik tereti se za genocid, zločine protiv čovječnosti, kršenje zakona i običaja rata i teške povrede ženevskih konvencija. Tako se u ovoj optužnici navodi, između ostalog, slijedeće: “Između prvog jula 1991. i 30. decembra 1992. Momčilo Krajišnik je, djelujući sam ili u saradnji s Radovanom Karadžićem i drugima, učestvovao u krivičnim djelima kako bi se osigurala kontrola nad onim područjima Bosne i Hercegovine koja su proglašena dijelovima ‘Srpske republike Bosne i Hercegovine’. Ta područja uključuju općine: Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bosanski Šamac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboj, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Jajce, Ključ, Kalinovik, Kotor-Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Rudo, Sanski Most, Šekovići, Šipovo, Sokolac, Teslić, Trnovo, Višegrad, Vlasenica, Vogošća, Zavidovići i Zvornik. Da bi postiglo taj cilj, vođstvo bosanskih Srba, uključujući Krajišnika i Karadžića, potaklo je i sprovelo stvaranje nemogućih uvjeta za život, uključujući taktiku progona i terora čiji je efekat trebao biti da podstakne nesrbe na

⁸ Norman Cigar, Genocid u Bosni, BKC, Sarajevo, 1998., str. 65.

odlazak iz tih područja, deportaciju onih koji nisu bili voljni otići i likvidaciju drugih. Takav način ponašanja je do 31. decembra 1992. imao za rezultat smrt ili prisilni odlazak značajnog dijela bosanskih muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrpskih grupa iz tih općina. Počevši od kraja marta 1992, snage bosanskih Srba preuzele su fizičku kontrolu nad ovim općinama, često putem silovitih napada. Ti napadi i preuzimanje vlasti dešavali su se na koordinisani i planirani način. Organizaciju i rukovođenje u preuzimanju vlasti i događajima koji su uslijedili osigurali su SDS, vojno i policijsko vođstvo i rukovodeći organi srpskih općina, uključujući krizne štabove, ratna predsjedništva i ratna povjerenstvo.”⁹

Za ista i slična krivična djela su od ovoga suda i drugih sudova u Bosni i Hercegovini, kao i u Republici Srbiji osuđeni i drugi politički i vojni dužnosnici bosanskih Srba, a posebno Radovan Karadžić, General Ratko Mladić i Biljana Plavšić, koja je nagodbom sa Sudom priznala svoje zločine za koje izdržava zatvorsku kaznu u Švedskoj, a koja je na 17. sjednici Skupštine Republike Srpske, održanoj od 24. do 26. jula 1992., izjavila da je 70% teritorije Bosne i Hercegovine osvojeno. Radovan Karadžić je na 34. zasjedanju Skupštine Republike Srpske, održanom od 27. augusta do 1. oktobra 1993., izjavio: “A sačuvali smo 250.000 mjesta životnog prostora gdje su muslimani živjeli”, a Slobodan Milošević je 15. aprila 1994., na sjednici Vrhovnog savjeta odbrane Savezne Republike Jugoslavije, pored ostalog, istakao: “...naše snage kontrolišu 72% teritorije Bosne i Hercegovine”¹⁰, a također je u jednoj drugoj prilici izjavio da svojim najvećim uspjehom smatra to što je je on formiranjem i legaliziranjem (uz pomoć zločina i genocida, pr. A. D.) Republike Srpske za sva vremena riješio srpsko pitanje s one strane rijeke Drine, ne ističući da je u tu svrhu, a u dogovoru sa predsjednikom Republike Hrvatske dr. Franjom Tuđmanom, dogovorio i realizirao zamjenu srpskih teritorija u Hrvatskoj za bosanskohercegovačke teritorije gdje su u većini živjeli bosanski Hrvati, kao što je Bosanska Posavina, iz koje je u Hrvatsku preseljeno i protjerano cca 200.000. Hrvata, koji se nikada tamo više nisu vratili, niti se vodeća hrvatska politička

⁹ Optužnica haškog tribunala Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju protiv Momčila Krajišnika.

¹⁰ Prof. dr. Smail Čekić: Isto kao pod br. 1, str. 4.

stranka bosanskih Hrvata Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), poštujući dogovor o zamjeni stanovništva i teritorije, ikada u poslijeratnom periodu na tim prostorima pojavila sa svojim listama na izborima. Isti je slučaj i s iseljenim Srbima iz srpskih krajeva u Hrvatskoj (Kninska Krajina, Banija, Kordun, zapadna Slavonija i druga mjesta), koji su preseljeni, kako na prostore Bosne i Hercegovine na kojima su prije rata živjeli, tako i u Srbiju, koji su na taj način prihvatili do kraja realiziran plan i politiku zamjene teritorija i stanovništva koje su dogovorili Tuđman i Milošević. Doduše, neuvjerljivom i neiskrenom politikom povratka ništa se bitno nije promijenilo, jer hiljadu povratnika na jednoj ili na drugoj strani ništa ne znači, a to, prije svega, služi za zamagljivanje očiju, kako Međunarodnoj zajednici, od koje se izvlače velike sume novca za navodno održivi povratak, tako i samim akterima preseljavanja s jedne i s druge strane. Također, iako suđenje Slobodanu Miloševiću zbog smrti nije privedeno kraju, na zahtjev prijatelja Suda (amicus curiae) od 3. marta 2004. godine, koji je podnesen u ime Slobodana Miloševića da se preispita optužnica protiv Miloševića i donese oslobađajuća presuda, Sud je ipak o tome odlučivao. "Međutim, ICTY (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju) je 16. juna 2004. donio ODLUKU PO TOM PRIJEDLOGU, odnosno, MEĐUPRESUDU. Tom je odlukom Raspravno sudsko vijeće Miloševiću potvrdilo genocidnu namjeru i postojanje genocidnog plana da se unište Bošnjaci kao nacionalna grupa, te zaključilo da "postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom izvršen genocid" (paragraf 246, 288-289 i 323. Raspravno vijeće razmotrilo je genocid samo na području navedenih općina) i da je Milošević "bio saučesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu koji je uključivao i rukovodstvo bosanskih Srba, čiji su cilj i namjera bili da se delomično unište bosanske muslimane kao grupu." (paragraf 289 i 323)¹¹

O ovome, u Predgovoru iste knjige stoji i slijedeće: "Odluka ICTY-a od 16. juna 2004. važna je, prije svega, radi zaključaka koje su donijele sudije, ali je čak i značajnija u svijetlu prezentiranja

¹¹ Prof. dr. Smail Čekić, u knjizi: Miloševiću dokazan genocid – međupresuda haškog tribunala od 16. juna 2004. god., poglavlje Riječ izdavača, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, 2007., str. 7-8.

dokaza koje je naveo tročlani panel sudija u održavanju optužbi navedenih u optužnici djelomično ili u cijelosti. Za čitaoca koji nije navikao čitati odluke tribunala, pravni se argumenti mogu učiniti donekle nejasnim i skrivenim, ali oni u stvarnosti odražavaju brigu sudija i njihovu objektivnost pri radu s različitim statutima i praktičnim slučajevima u toku donošenja odluke da se genocid zaista dogodio u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine. Sudije su dokaze prezentirale objektivno i sistematično, pokazujući time da su činjenice koje je tužilaštvo iznijelo bile u stanju ispuniti potrebne uvjete koje međunarodno pravo zahtijeva, a koje ukazuju da su Milošević i nacionalisti iz redova bosanskih Srba počinili genocid i ostale zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava." (u šta spada i prisilno preseljavanje i deportacija stanovništva, pr. A. D.)¹²

Još 1993. godine Amnesty International i Helsinski Watch iz Zagreba imali su pouzdane podatke o razmjerama rata u BiH, te su u pogledu etničkog čišćenja i prisilnog raseljavanja Bošnjaka i Hrvata konstatovale slijedeće: "Pošto srpske snage okupiraju neko područje, često slijedi politika i praksa 'etničkog čišćenja'. Takvoj politici cilj je da iz okupiranog područja ukloni sve nesrbe stvarajući time etnički homogenu regiju kojom bi upravljale srpske vlasti. Politika 'etničkog čišćenja' znači sprovođenje sistematskih pogubljenja, zatvaranja, deportacije i raseljavanja nesrba s područja koja kontroliraju Srbi Bosne i Hercegovine. U nekim slučajevima muslimani i Hrvati su zatočeni u selima koja se pretvaraju u geta za nesrbe. Hiljade osoba bile su žrtve prakse 'etničkog čišćenja' u BiH... Zbog rata u BiH i Hrvatskoj raseljeno je više od 2,3 miliona ljudi. Bosanski rat je bez doma ostavio jednu trećinu stanovništva. Mnogi su izbjegli u Hrvatsku, dok su drugi pobjegli u druge bivše jugoslovenske republike i u Zapadnu Evropu. Helsinki Watch je intervjuirao mnoge izbjeglice iz Bosne i Hercegovine čije preseljenje nije bilo rezultat borbe, nego je do toga došlo zbog prisilnog deportiranja ili protjerivanja, za što su odgovorne srpske snage, s ciljem da istjeraju muslimane i Hrvate s područja koja su okupirali."¹³

¹² Prof. dr. Robert J. Donia, Miloševiću dokazan genocid – međupresuda haškog tribunala od 16. juna 2004., poglavlje Predgovor, str. 14.

¹³ Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaj Amnesty Internationala i Helsinski Watcha od početka rata u BiH do rujna 1993., Zagreb, 1993., 16 i 18.

Dakle, pored ubijanja, silovanja, mučenja i maltretiranja nesrpskog stanovništva, prisilnog oduzimanja njihove imovine, posebno Bošnjaka, značajno mjesto zauzima i njihova prisilna deportacija i raseljavanje unutar i van Bosne i Hercegovine, što se ponekad od izvršilaca takvog djela naziva "humanim preseljavanjem naroda", a ustvari najadekvatniji naziv takvim genocidnim radnjama jeste onaj koji se u savremenoj teoriji zločina i genocida najviše koristi, a to je etničko čišćenje. U tom smislu su, kada je riječ o temi ovog izlaganja, tipičan primjer općine: Zvornik, Višegrad, Banja Luka, Bosanski Novi i Prijedor, koje također spadaju u spomenute općine u Bosni i Hercegovini iz Krajišnikove optužnice, gdje se, pored ostalog, Krajišnik optužuje i za "prisilno deportiranje i raseljavanje nesrpskog stanovništva" koje ćemo ovdje tretirati kao dokaze takvim zločinačkim i genocidnim radnjama srpskih političkih, vojnih i policijskih snaga u ratu u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995. godine.

Primjeri Zvornika, Prijedora, Banje Luke
i drugih općina u BiH za ovakve genocidne radnje

Općina Zvornik je, prema popisu iz 1991. godine, imala 81.111 stanovnika, od čega je bilo 59,4% Bošnjaka, od toga ih je u gradu bilo 61%, te 38% Srba, a u gradu 29,2%, ostatak su činili ostali (Jugosloveni, Hrvati, Romi i drugi). Nakon što je već 10. aprila formirana "Privremena vlada" tzv. "Srpske opštine Zvornik", koji je prije toga već 8. aprila napadnut od jedinica JNA i paravojnih formacija, veliki dio nesrpskog stanovništva izbjegao je u druga mjesta BiH ili u granična područja sa Srbijom. Nove opštinske vlasti su poslije toga zabranile izlaske iz kuća u noćnom vremenu, a već izbjeglo stanovništvo pozvalo da se vrate u svoje prijašnje stanove i kuće, kako bi svako, najkasnije "do 15. maja registrirao svoje lično vlasništvo kod opštinske policije, u protivnom svaki posjed bi pripao "Srpskoj opštini Zvornik", piše u svom istraživanju Štefan Miler (Stephan Müller), a ono se zasniva na ispitivanju i izjavama očevidaca i učesnika u tim događajima koje je on iznio na Kongresu o genocidu u BiH u Bonu krajem augusta i početkom septembra 1995. godine, gdje on kaže: "Ovaj poziv za povratak – s ne uvijek istovjetnim doslovnim tekstom – u vremenu od oko dvije sedmice svakodnevno je emitovan na

Radio-Zvorniku, Radio-Loznici i TV Beograd. Više od polovine stanovnika koji su kasnije o tome pitani objasnilo je da su se oni prije njihovog konačnog bijega još jednom vratili u grad. Na otvoreno pitanje o "razlogu za povratak" cca 62% njih je kao razlog navelo da je "proglas srpske strane" bio odlučujući, odnosno suodlučujući... Povratak je za muslimansko stanovništvo imao ozbiljne posljedice. Tek tada je "etničko čišćenje" moglo biti sistematski izvedeno... Korak je vodio ka konačnoj deportaciji uhapšenih, bio je prisilni prijenos imanja na drugog. Bošnjaci su mogli "regularno" napustiti grad još samo pod uslovom da su se odrekli svog vlasništva i da su ga prenijeli na 'Srpsku opštinu Zvornik'. Ovaj prisilni prijenos imanja vršila je 'Srpaka opština Zvornik' u saradnji s policijom i srpskim dobrovoljcima... Dalje, stvorena je 'Agencija za zamjenu kuća' na čije ime su Bošnjaci trebali da prepišu svoje kuće. Zauzvrat, Bošnjacima su obećane kuće bosanskih Srba (npr. u Tuzli) koji, navodno, isto treba da svoje kuće oporučno ostave Agenciji... da bi se grad mogao napustiti bili su potrebni slijedeći dokumenti:

- potvrda da se odobrava slobodno kretanje na teritoriji 'Srpske opštine Zvornik';
- dokument o 'promjeni mjesta stanovanja';
- lična propusnica u koju je bio unesen datum odjave adrese stana.

...od kraja maja do početka jula 1992. godine, muslimansko stanovništvo cijelog grada i okolnih sela bilo je deportirano, pri čemu su postojale razlike između grada Zvornika i seoskih područja. Na pitanje: 'Kako ste konačno napustili vaše mjesto stanovanja?', 50,4% stanovništva je odgovorilo da je svoje izbjeglištvo samo organiziralo, 47,1% da je deportovano u organizovanom masovnom transportu. Kad su stanovnici grada Zvornika pitani, njih 62,9% odgovorilo je da je svoje izbjeglištvo samo organiziralo, a oni iz manjih mjesta (sela i naselja) odgovorili su pretežno da su deportovani u organizovanom transportu. Takav odgovor dalo je 88,4% upitanih iz Karakaja, 80,6% iz Kozluka i 67,7% iz Gornjeg Šepka.

Ove deportacije vršene su najvećim dijelom vozilima firme 'Drinatrans' u Mali Zvornik (Srbija), a ostale preko Loznice u Suboticu ili na linije fronta na bosanskoj teritoriji oko Tuzle. Sa

sobom su ljudi smjeli ponijeti samo sitne lične stvari. Na kontrolnim punktovima su nerijetko i te stvari oduzimali. Vrhovnu kontrolu za vrijeme okupacije vršila je JNA, a bila je u rukama dvojice oficira: Pejića i Pavlovića. Za Marka Pavlovića postoje indikacije da je 'Pavlović' samo sinonim jednog saradnika srpske tajne službe."¹⁴

Sličnu i još goru sudbinu doživjeli su i ostali gradovi, posebno oni u istočnoj Bosni, gdje se za Višegrad može uzeti kao primjer tekst Roja Gatmana, koji Tilman Cilh (Zülch) donosi u svojoj knjizi: Etničko čišćenje – genocid za veliku Srbiju: "Prema navodima bosanske vlade, Višegrad, s oko 30.000 stanovnika, je jedan od niza gradova u kojima su protekle dvije sedmice srpske snage sprovele 'etničko čišćenje' nad Bošnjacima... Protiv svoje volje, 280 ljudi je prebačeno u Makedoniju, državu koja se također odvojila od Jugoslavije. U konvoju od pet autobusa voženi su preko čitave Srbije, glavne države u novoj Jugoslaviji. Prešli su oko 440 kilometara. Srpski Crveni krst dao im je hranu i odjeću, ali je insistirao na tome da potpišu dokumente u kojima izjavljuju da se prema njima dobro postupalo te da žele otići u Makedoniju... koja je već bila primila više od 30.000 izbjeglica iz Bosne."¹⁵ Navedene radnje potvrđuju i drugi izvori, kao što govori i slijedeći primjer: "Četvrta metoda stvaranja etničke čiste tzv. Republike srpske (pored likvidacija na licu mjesta, stalnog bombardiranja većih gradova s većinskim nesrpskim stanovništvom te spaljivanja muslimanskih i hrvatskih sela i namjernog izgladnjivanja stanovništva i onemogućavanja dostavljanja elementarne medicinske i humanitarne pomoći) podrazumijevala je nasilnu deportaciju muslimana iz Srbije u susjedne zemlje. Veliki broj muslimana iz istočne Bosne bio je prisiljen pobjeći u Srbiju, gdje su odmah po

¹⁴ Stefan Miler (Stephan Müller), Prisilna deportacija nesrpskih stanovnika grada Zvornika u sjevernoistočnoj Bosni, Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995. Zbornik radova s Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon, 31. august – 4. septembar 1995., izdavači: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Gesellschaft für bedrochete Völker – International, Göttingen i Human rights Group for Bosnia, Kuala Lumpur, 1997. god., str. 137-141.

¹⁵ Tilman Cilh, Etničko čišćenje – genocid za veliku Srbiju, (Roj Gatman, Masakr u Višegradu, skraćeno iz "Njusdeja", 3. jula 1992.). Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996. god., str. 120.

nalogu vlade iz Beograda bili prebačeni u tzv. prihvatni logor u Subotici, gdje su im po kratkom postupku izdavane putne isprave (pasoši), a zatim su, kada bi im bile oduzete sve vrednije stvari i novac, bili deportirani u Mađarsku. Ovo je potvrdila i mađarska vlada, koja je dala zvaničnu izjavu o deportiranju velikog broja izbjeglica iz istočne Bosne u Mađarsku."¹⁶

Takva je bila sudbina Bošnjaka u navedena dva grada, gdje su oni bili uvjerljiva većina, a slična, i još gora, situacija bila je i s Bošnjacima iz Krajine, kao naprimjer u općini Prijedor, u kojoj je prije posljednjeg rata živjelo cca 67.000 Bošnjaka, gdje ih je tamo u toku rata ostalo samo nešto oko 3.000, dok su ostali odvedeni u više logora, gdje su mučeni i ubijani, a najveći dio njih prisilno je protjeran.

Isti je slučaj i s ostalim krajiškim općinama: Sanskim Mostom, Bosanskim Petrovcem, Bosanskim Novim, Banjom Lukom, te Dobojem, Modričom, Bosanskim Šamcem, Brčkom, Bjeljinom i drugim. Zbog ograničenosti vremena ovdje želimo navesti samo primjere Banje Luke i Bosanskog Novog. Naime, Roj Gatman u istom listu navodi potresnu sudbinu Bošnjaka u Banjoj Luci i u Bosanskom Petrovcu, koji, prema izjavama očevidaca, piše: "Mogli ste vidjeti samo ruke kako vire kroz male rupe za ventilaciju, priča jedan član muslimanske političke stranke SDA iz Banje Luke koji je vidio prva dva voza. 'No nije nam bilo dopušteno da se približimo vagonima. Izgledalo je poput deportacije Jevreja u Aušvic'. Danas, prema podacima predstavnika muslimanske zajednice, više nema Bošnjaka niti u jednom većem gradu sjeverozapadne Bosne. Tamo su ranije Bošnjaci činili više od 90% stanovništva. 'Pobrinuli smo se da svi Bošnjaci koji žele da emigriraju, dobiju 'siguran transport', kaže Stojan Župljanin, šef policije u Banjoj Luci, drugom po veličini gradu u BiH, i sada glavnom uporištu Srba. Njegova izjava je ipak previše neinventivan opis deportacije.

Svjedoci, koji su sredinom juna vidjeli kad su prva dva transporta s oko 4.000 ljudi iz Kozarca prošla kroz Banju Luku pričaju da je samo malo njih moglo biti u putničkim vagonima. Većina je bila u pretrpanim vagonima za stoku. 'Štaviše, ljudi u

¹⁶ Dr. Nedžad Bašić, Rat u Bosni, NIGP Matica Muslimana, Nezavisni sandžački univerzitet, Novi Pazar, 1994., str. 88-90.

putničkim vagonima izgledali su iscrpljeni i izbezumljeni. Straže nisu dozvolile nikome da s njima razgovara, priča predstavnik poznate muslimanske humanitarne organizacije 'Merhamet' iz Banje Luke... Mjesna policija i paravojne formacije satjerale bi sve nesrpske stanovnike te ih kamionima i autobusima transportovale na sportske stadione, u škole i fiskulturne dvorane i na kraju ih prisilile da se popnu u željezničke teretne vagone. Šef policije Župljanin potvrdio je da su u junu dva teretna voza s prognanicima prošla kroz Banju Luku, ali je tvrdio da se ne sjeća ni jednog drugog takvog transporta, međutim zna se za 'evakuaciju' iz Bosanskog Novog i Prijedora. Prema podacima 'Merhameta' i SDA, kroz Banju Luku prošlo je najmanje deset vozova s ukupno oko 100 vagona. Na ovaj način moralo je biti deportovano do 20.000 ljudi."¹⁷

U nekim drugim gradovima Bosne i Hercegovine, kao što je sarajevska prigradska općina Vogošća, gotovo svi nesrbi koji nisu pobijeni jednostavno su protjerani. Iz Vogošće je "od 6.448 Bošnjaka, koliko ih je po popisu iz 1991. godine živjelo na okupiranim dijelovima Vogošće (Mjesna zajednica Gora, Semizovac, Svrake, Vogošća I, Vogošća II i Blagovac), poslije rata zatečen neznatan broj, svega stotinjak, što govori o obimu 'etničkog čišćenja' kao najmasovnije praktikovane genocidne radnje koju su učinili velikosrpski agresori i njihovi srpski kolaboracionisti iz Bosne i Hercegovine."¹⁸

Isti je slučaj i s općinom Bratunac, iz koje su – "od 21.564 Bošnjaka (64,2% po popisu iz 91. godine) 3.154 je poubijano ili nestalo, što čini 14,6% ukupnog bošnjačkog stanovništva, od čega su 7,8% bila djeca – svi protjerani izuzev nekoliko ljudi koji su imali mješovite brakove, od čega ih je 4.500-5.000 našlo utočište van BiH."¹⁹

Najtragičniji slučaj desio se s bošnjačkim stanovništvom u zaštićenoj zoni UN-a Srebrenici, gdje je, pored cca 10.000 pobijenih, također, "već do večeri 11. jula '95. oko 25.000 deportovano

¹⁷ Tilman Cilh, isto kao pod brojem 4, str. 130-132.

¹⁸ Eset Muračević, Ubijene i nestale žrtve zločina u Vogošći 1992-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu i Udruženje građana "Porodice nestalih Općine Vogošća", Sarajevo, 2001., str. 55.

¹⁹ Mustafa Salihović, Pokidani pupoljci Podrinja, Istraživačkodokumentacioni centar, Sarajevo, 2005., str. 59.

u holandsku bazu u Potočare, odakle su njih 23.000 Srbi za samo trideset sati, doslovno samo žene i decu, deportovali od Potočara do Kladrnja, u relativnu sigurnost. Srbi su u Bratunac odveli 1.700 muškaraca. Njihova sudbina je sasvim drugačija."²⁰

Također, nakon okupacije i porobljavanja Srebrenice i Žepe u julu i augustu 1995. vlasti bosanskih Srba "deportovale su više od 2.500 Bošnjaka muškaraca u logore u Srbiju, gdje ih je na tisuće pobijeno, a samo je manji dio rasut po logorima u Bosni: Batkovićima, Sušici, Šošarima, Milićima, Kravici, Zvorniku..."²¹

Prisilnog preseljavanja i deportacije iz Srebrenice i Konjević-Polja bilo je i prije masovnog zločina i genocida u Srebrenici, jula 1995. godine, i to još u martu 1993., o čemu nam govori jedan od brojnih sličnih slučajeva, kada je "37 osoba na kamionima, većinom žene i djeca protjerano u Tuzlu, tj. u 'malu Tursku', kako su Srbi zvali Tuzlu."²²

Sve te radnje srpskih vlasti, pored zatvaranja u logore, mučenja, ubijanja i silovanja, deportacije i prisilnog raseljavanja bile su sistematski planirane, što nam, pored navedenih optužnica optuženih ratnih zločinaca dokazanih na Međunarodnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Hagu, svjedoče i nalazi, dokumenti i izvještaji Rezolucije S-1/1-1992. poljskog političara i diplomate Tadeuša Mazovječkog, koji je bio u specijalnoj misiji na području bivše Jugoslavije u periodu od 12. do 22. oktobra 1992. i koji je sa svojim suradnicima podnio izvještaj Komisiji za ljudska prava UN-a, a koji je predočen Općoj skupštini OUN-a, u kojoj stoji: "1. etničko čišćenje koje se sprovodi od srpskih vojnih i plitčkih vlasti, ubijanjem, maltretiranjem, silovanjem, uništavanjem imovine... jeste glavni cilj, a ne posljedica rata u BiH; 2. glavna žrtva ovakve srpske politike jesu muslimani u BiH, kojima se prijeti istrebljenjem; 3. rat koji se vodi u BiH nije vjerski rat. ...masovno ubijanje i protjerivanje sprovodi se i nad onim dijelom muslimanskog stanovništva koje je iskazalo lojalnost lokalnoj srpskoj vlasti, zatim organiziranim protjerivanjem i iseljavanjem

²⁰ Jan Vilem Honig i Norbert Bot, Srebrenica – svedočanstvo o jednom ratnom zločinu, Penguin Books, London, 1996., prijevod i izdanje Radio B 92, Beograd, 1997., str. 46. i 62.

²¹ K. Mulalić: Zarobljene vode u Srbiju, Večernje novine, 24. juli 1995.

²² Ratni zločini u Bosni i Hercegovini: "Izvještaj Amnesty Internationala i Helmski Watcha od početka rata u BiH do rujna 1993.", Zagreb, 1993., str. 269 i 272.

muslimanskog stanovništva pod prijetnjom smrću od lokalnih organa srpske vlasti i tzv. 'emigrantske agencije' iz Banje Luke, koja za svako 'evakuiranje' uzima 300 DM po osobi."²³

Zločinački i genocidni postupak Republike Crne Gore i njenog rukovodstva

Nisu samo vlasti bosanskih Srba i Republike Srbije učestvovala u ovim nečasnim, zločinačkim i genocidnim radnjama, već su to radile i zvanične političke i državne vlasti Crne Gore. Nakon što je veliki broj bošnjačkih izbjeglica utočište našao u susjednoj Crnoj Gori kod svojih rođaka i prijatelja, tadašnje crnogorske vlasti, koje su u pogledu agresije na Bosnu i Hercegovinu dijelile isto mišljenje sa zvaničnim vlastima u Srbiji i Republici srpskoj, većinu tih izbjeglica, koje su mogle pohvatati, vraćale su u Bosnu i Hercegovinu i predavale ih na milost i nemilost vlastima bosanskih Srba. Za većinu njih se ni danas ništa ne zna, a crnogorski sudovi su već donijeli nekoliko sudskih rješenja o odšteti članovima familija za neke od tih izbjeglica za koje postoje podaci i svjedoci šta se s njima dogodilo. O tome u Epilogu svoje knjige iscrpno piše crnogorski novinar Šeki Radončić:

"Prema zvaničnim dokumentima, odgovoru na poslaničko pitanje ministra policije Nikole Pejakovića – na teritoriji Crne Gore s proljeća 1992. godine uhapšene su i deportovane 83 izbjeglice iz Bosne i Hercegovine (48 Bošnjaka, 33 Srbina i dvojica Hrvata).

Autor ove knjige je, na osnovu višegodišnjeg istraživanja, došao do drugog podatka: s teritorije Crne Gore odvedena su 143 Bosanca (105 Bošnjaka, 33 Srbina i peterica Hrvata). Usto, na crnogorskoj teritoriji ubijene su i dvije tročlane porodice: Klapuh i Avdagić, iz Foče.

Hapšenje, deportaciju i golgotu srpskih logora preživjelo je desetero deportovanih Bošnjaka i šesnaest vojnika iz crnogorskih garnizona.

Trinaest godina nakon zločina, pronađeni su i identifikovani posmrtni ostaci osmerice deportovanih izbjeglica, a 73 se vode kao nestali. Šanse da je iko od njih preživio ravne su nuli. Dakle, 81 Bošnjak odveden s crnogorske teritorije nije preživio.

²³ Dr. Nedžad Bašić: Rat u Bosni, isto kao pod br. 11, str. 92.

Nema podataka da su nekog od deportovanih bosanskih Srba ili Hrvata ubili predstavnici Karadžićeve vlasti.

Za počinjeni zločin nad bosanskohercegovačkm izbjeglicama niko do sada nije odgovarao.

U vrijeme hapšenja, zlostavljanja i deporovanja bh. izbjeglica predsjednik Crne Gore bio je Momir Bulatović. Za sve zasluge Radovan Karadžić ga je, na svečanoj sjednici Skupštine Republike Srpske, održanoj 9. januara 1994. godine, odlikovao Ordenom Nemanjića, a Novaka Kilibardu Njegoševim ordenom.

Slobodan Milošević imenuje Momira Bulatovića za predsjednika Vlade SR Jugoslavije. Nakon pada dedinjskog diktatora, i Momir Bulatović je zbrisan s političke scene. Ne bavi se politikom, član je Odbora za odbranu Slobodana Miloševića u Hagu.

Milo Đukanović, crnogorski premijer u vrijeme hapšenja i deportovanja izbjeglica, i danas je na toj funkciji. U međuvremenu je obavljao i dužnost predsjednika Crne Gore. Postao je veliki zagovornik crnogorske suverenosti."²⁴

Politiku tzv. "humanog" preseljavanja stanovništva sprovodile su i vlasti bosanskih Hrvata u takozvanoj paradržavi Herceg-Bosni, sve do potpisivanja Vašingtonskog sporazuma i stvaranja bošnjačko-hrvatske federacije Bosne i Hercegovine. Te radnje su vršene na osnovu uputa iz Zagreba i Tuđmanovih povijesnih apetita za granicama tzv. Hrvatske banovine u Bosni i Hercegovine, što je, pored stvaranja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, a u šta se, pored ostalog "uključivala i mogućnost tzv. (Tuđmanovog) "humanog preseljenja" stanovništva, detaljno razrađeno u knjizi Ante Valente još 1991. godine."²⁵

Da su i to bile najozbiljnije i sistematske planske radnje od hrvatskih zvaničnih vlasti Republike Hrvatske i njihovih poslušnika, vlasti bosanskih Hrvata u tzv. paradržavici Herceg-Bosni, govore nam mnogi slučajevi, pored ostalih vidova zločina i genocida (logori, mučenja, ubistva, izgladnjivanja bošnjačkog stanovništva i sl.) prisilnog preseljavanja i deportacije Bošnjaka

²⁴ Šeki Radončić: Kobna sloboda – deportacija bosanskih izbjeglica iz Crne Gore, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005., str. 145-146.

²⁵ Ante Valenta: Podjela Bosne i borba za cjelovitost, HKD "Napredak", Vitez, 1991. god.

iz mnogih mjesta pod kontrolom bosanskih Hrvata, o čemu, zbog ograničenog prostora, ne možemo detaljno raspravljati.

To je samo mali dio primjera i dokaza planskog, sistematskog i organiziranog pristupa ratu Srbije i srpskih snaga u Bosni i Hercegovini, a djelomično i Hrvatske i hrvatskih snaga u BiH, protiv ove države i njenog, prije svega, bošnjačkog stanovništva, koji su takve radnje pripremali i zajedno realizirali, i time počinili ratni zločin i genocid.

م. آلاغا درويشيفيتش

تهجير البوشناكيين وإبعادهم من سنة

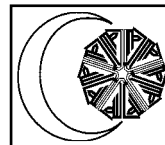
١٩٩٢ إلى سنة ١٩٩٥ كعنصر التطهير العرقي

يرجع أول إبعاد وتهجير الشعوب إلى فترة تهجير اليهود من مصر القديمة وفلسطين والإمبراطوريات و السلالات الملكية الأخرى حتى فترة الإبادة الكاملة لهذا الشعب في ألمانيا خلال الحرب العالمية الثانية. بالإضافة إلى اليهود كانت الشعوب الأخرى تهاجر مثل العجر والأرمنيين والفلسطينيين والأكراد والشيشان وفي الوقت الأخير بجانب شعوب البلقان بعض الشعوب في إفريقيا (دارفور) وعدد كبير من الشعوب الأخرى. وهناك تهجيرات الشعوب المسماة بالتهجيرات الإنسانية المتفق عليها مثل تهجير الهنود والفلسطينيين والصرب والكروات خلال الحرب الأخيرة في البلقان. وقد أصابت المصيبة الشبيهة بالبوشناكيين في البوسنة والمهرسك في نهاية القرن العشرين أو بالأصح من سنة ١٩٩٢ إلى سنة ١٩٩٥.

By Mr Alaga Dervisevic

MIGRATION AND DEPORTATION OF BOSNIACS FROM 1992 UNTIL 1995, AS AN ELEMENT OF GENOCIDE

First deportations and migrations of peoples dated from as early as the time of migration of Jews from ancient Egypt, Palestine and other monarchies and dynasties to the Holocaust of this people in Germany during the Second WW. Beside Jews, the other peoples, like Gypsies, Jermenians, Palestinians, Kurds, Chechens, and, lately, along with the Balkan peoples, some peoples in Africa (Darfur) and many others, were migrating as well. There are, also, so-called humane and agreed migrations of peoples such as the migration of Indies and Pakistanis, then Serbs and Croats, in the last war in Balkans. Such a fate came upon Bosniacs in Bosnia-Herzegovina at the end of 20th century, more precisely from 1992 until 1995.

pogledi

prof. dr. mehmed kico

o teškoćama u prevodenju

Uvodne napomene

Kao umna djelatnost, prevodenje znači prenošenje neke jezičke sadržine, ili nekoga jezičkog materijala, iz jednoga jezika u drugi. Kad se jezička sadržina, ili jezički materijal, iz jednog jezika u drugi prenose govorom, takvo prenošenje naziva se usmenoprevodenjem. Usmenoprevodenje može biti konsektivno, kad prevodilac čeka da interpretira ono što govornik govori, ali tek nakon što izgovori jednu ili više rečenica. Međutim, ako prevodilac, bili putem telefonske linije, ili glasom tišim od govornikovoga, stojeći pored njega, govor prenosi slijedeći ga tako što kasni najviše koliko traje izgovaranje pola rečenice, takvo prenošenje naziva se simultanim prevodenjem. Kad se usmeno prenosi s pisanog teksta, ili iz unaprijed pripremljenoga (i napisanoga) govora, na neki drugi jezik, takav postupak naziva se prevodenjem na viđeno.¹

Pošto se u sklopu usmenog prevodenja udovoljava samo trenutnim zahtjevima komuniciranja, nesumnjivo značajnije od njega jeste pismeno prevodenje, koje svoje tragove ostavlja za buduća vremena i tako vrši funkciju komunikacijskog povezivanja različitih vremena i epoha.

Budući da su filozofija i nauka o jeziku uporno zanemarivale tu, za njih, nesumnjivo značajnu umnu operaciju koja se zasniva na potrebi za komuniciranjem a ostvaruje se putem jezika,

¹ George Mounin, 'Ilm al-luġa wa al-tarġama, Prijevod: A mad Zakariyyā Ibrāhīm, Al-Maġlis al-a'lā li al- aqāfa, Al-Qāhira, 2002., str. 61.